

ПОДЕЛЕ У ИСЛАМСКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ СЕЖУ ДУБОКО У ПРОШЛОСТ

Скоро све исламске верске заједнице на Балкану потресају различите нестабилности још од краја 19. века, од времена повлачења Турске са Балкана. Потребно је посебно указати на то да су муслимани на Балканском полуострву регионално издиференцирани и етнички хетерогени, као и да је њихов положај био, од Берлинског конгреса 1878. године, био крајње неуједначен. Подсетимо на то да су балкански муслимани етнички и национално (језички) подељени на четири групације (словенску, албанску, ромску и турску) и да су те групације даље међусобно издељене на више регионалних и других подгрупа.

Дакле, ове поделе и тензије међу муслиманима које ми данас видимо на просторима Србије и некадашње Југославије нису нове. Фактички, оне до данашњег дана оптерећују муслиманску заједницу од Берлинског конгреса 1878. године или чак и коју годину раније.

Са друге стране, распад Југославије је био веома болан и то је створило нове основе за поделе и оптерећења. Последња неслагања међу муслиманским верницима у Србији још једном очигледно потврђују, још једном, да су Срби и Муслимани-Бошњаци највећи губитници у процесу разбијања некадашње Југославије. Јер, једино су те две заједнице остале раздробљене по читавом простору некадашње Југославије, а постоји реална опасност да ће процес њиховог дробљења и дељења бити настављен.

Често се у нашој широј јавности постављају питања ко је крив за садашња неслагања међу муслиманима. Или, у другој варијанти, у конкретном случају, која је исламска заједница у праву. Траже се неке кривице, најчешће праћене

политичким конотацијама. Али, у овом конкретном случају таквих кривица нема. Нико није крив, јер је реч о деловању објективних историјских фактора, као и о настављању утицаја бројних чинилаца (унутрашњих и спољних) који су су и довели до разбијања некадашње Југославије. Што се тиче питања која је исламска заједница у праву, на то питање није могуће дати прецизан одговор. У протекла два-три месеца, обе стране су износиле своје аргументе и противаргументе, којима се не може давати неки априорни негативни или позитивни предзнак. Објективно гледано, сврставање уз било коју страну није могуће, нити је потребно уопште сврставати у овим расправама које се тичу муслимана и њиховог положаја. Питање организовања верске заједнице муслимана који живе на територији Републике Србије представља питање које искључиво морају да реше сами муслимани.

Али, просто је несхватљиво како нас отварање оваквих питања и овакви проблеми скоро увек „изненаде“, посебно неке наше медије у којима се понекада износе потпуно произвољне оцене и нетачни подаци. Колико је површно знање о збивањима у Санџаку, односно Рашкој области, потврђују и речи једног истакнутог јавног радника у Србији, који је неспоразуме између две верске заједнице описао као „сукоб између две групе екстремних муслимана“. Све то јасно показује колико смо ми сами поклањали мало пажње проучавању религије, места и улоге религије у друштву и односа религије и политике. А, посебно ислама.

Стога, без познавања историјске позадине није могуће схватити данашње поделе и сукобе међу муслиманима у Србији.

Прво, Исламска заједница Србије, историјски гледано, никада није била део Исламске заједнице Босне и Херцеговине, нити је икада била у њеном организационом саставу. Ове две исламске заједнице су, од повлачења Турске у другој половини 19. века до данас, увек биле одвојене. Штавише, историјски гледано, Исламска верска заједница Србије је „старија“, она је временски пре настала од Исламске верске заједнице Босне и Херцеговине.

У Србији, правни основ за стварање Исламске верске заједнице је постављен Законом о вакупским земљама из 1863. године, а Указом кнеза Михајла Обреновића од 18. маја 1868. године призната је слобода исповедања исламске вере у Кнежевини Србији. Датум доношења овог указа представља датум оснивања Исламске заједнице Србије. Од Берлинског конгреса 1878. године, на челу Исламске заједнице Србије се налази муфтија, чије је седиште било у Нишу. Нишког муфтију је постављао шеих ул ислам (врховни верски ауторитет Османлијског царства) из Истанбула, а његово постављење је потврђивао владар Србије. Поменимо да у Турској тог времена већ почиње да долази до раздвајања световне и верске власти јер је шеих ул ислам, који је управљао илијом (установама које је водило исламско свештенство, пре свега верским, образовним и судским), фактички вршио духовну власт, упркос томе што је турски султан био и муслимански халифа, што је обједињавао и врховну световну и врховну духовну власт. После извесног времена, нишки муфтија ће бити проглашен за Великог муфтију Србије, а биће именовано и више регионалних муфтија.

Када је реч о Босни и Херцеговини, Исламска верска заједница у

том делу некадашње Југославије је настала 1882. године, на основу правних аката Аустроугарске империје. Наиме, после Берлинског конгреса, Турска се повукла из Босне и Херцеговине и овај део некадашње Југославије се нашао под окупацијом Аустроугарске. Исламском верском заједницом у Босни и Херцеговини су руководили реис ул улема и меџлис ул улема (савет од четири најистакнутија верска првака), које је именовао Беч, а затим их је формалноправно потврђивао шеих ул ислам у Истанбулу. Муслимани су тада чинили око 31 одсто становништва Босне и Херцеговине (нешто више од пола милиона) и представљали су, а и данас представљају, најкомпактнију и најбројнију муслиманску словенску заједницу на Балкану. Нема сумње да је њихов положај у Аустроугарској био далеко неповољнији него у Турској, што је довело до снажног покрета за вакуфску (имовинску) и меарифску (образовну) самосталност, признату 1909. године, после потпуне анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске. Са друге стране, политика католичке Аустроугарске је била јасна – завадити Муслимане и Србе, који су представљали највећу опасност за „црно-жуту“ монархију. Мора бити поменуто да, упркос томе што је политика Аустроугарске имала бројне негативне последице по односе две етничке групације, она ипак није довела до разбијања односа између Муслимана и Срба на тим просторима.

У овом контексту, мора бити објашњено која је разлика између реис ул улеме и муфтије. Муфтија је истакнути исламски учењак који је у стању да тумачи или примењује исламско право (шеријат). Он доноси фатве, верскоправна мишљења, ставове или упутства о одређеним питањима. Верскоправни ауторитет муфтије је ограничен на одређену територију и његове фатве важе за ту територију и за његове следбенике (други муслимани

немају обавезу да их следе). Кадифе (судије) су дужне да примењују у конкретним судским случајевима мишљења и ставове муфтија на територији на којој важи верска власт одређеног муфтије или великог муфтије. Реис ул улема значи „поглавар учењака“, „врховни верски учењак“. Наиме, алим је арапска реч за исламског учењака, а множина те речи је улема, која се код нас најчешће преводи као исламско свештенство. Реис значи „поглавар“ или „лидер“, док реч меџлис значи „савет“, „скупштина“, „сабор“.

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, створеној после Првог светског рата, муслимани су били подељени у две заједнице. Са једне стране се налазио Велики муфтија са седиштем у Београду (његово седиште је премештено из Ниша после Балканских ратова 1912–1913), а са друге стране се налазио Реис ул улема у Сарајеву. Истини за вољу, треба поменути и то да је пре Првог светског рата највиши ауторитет муслимана у Црној Гори је био подгорички муфтија, који је по црногорском Уставу из 1905. године био и посланик у Народној скупштини те земље. Једноставно речено, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца су постојале две исламске заједнице – једна која је деловала на простору Србије (са Косовом и Метохијом, Санџаком и Македонијом) и Црне Горе; и друга која је деловала на простору данашње Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније. Поменуто два, условно речено, „модела организовања“ била су јасно видљива и у познатој „Верској анкети“ из 1921. године, да не улазимо сада детаљније у ова питања.

После познате Шестојануарске диктатуре, коју је краљ Александар Карађорђевић заузео 1929. године у циљу апсолутистичке, октроисане и недемократске унитаризације и централизације земље, Краљевина Југославије је донела 1930. године Закон о исламској

верској заједници. Поменуто политичка настојања централизације и унитаризације јасно се одсликавао и у поменутом Закону. Створена је јединствена Исламска верска заједница Југославије, на чијем се челу налазио реис ул улема са седиштем у Београду. Ипак, то се на папиру лакше могло урадити него што се могло у стварности спровести. Јер, ни ово формалноправно обједињавање није довело до обједињавања две вакуфске и меарифске организације, једне за источни део Југославије са седиштем у Скопљу, и друге за западни део Југославије (преко реке Дрине), чије се седиште налазило у Сарајеву. Мора бити констатовано да је законским одредбама Краљевине Југославије, Исламска верска заједница Југославије била у неповољнијем положају од Православне или Католичке цркве.

У контексту доношења овог закона, подсетимо на то да је турски национални лидер Мустафа Кемал Ататурк 3. марта 1924. године године укинуо халифат, после чега је постепено установљено једно међународно обичајно правило да се исламске заједнице засебно и независно организују у свим међународно признатим земљама. Стога су одредбе Закона о исламској верској заједници Краљевине Југославије биле далекосежне јер су одсликавале једну јасну тенденцију међу муслиманима балканских земаља да је „после 1924. године, после укидања халифата, свака исламска заједница могла слободно да се организује по свом сопственом нахођењу“. Јер, између осталог, више није било шеих ул ислама из Истанбула, чије су одлуке обавезивале улему у новоствореним државама на некадашњој територији Османлијске империје. Ово организационо устројство Исламске верске заједнице Југославије је било потпуно срушено током Другог светског рата, да не улазимо сада детаљније у то питање.

У сваком случају, јасно се може видети да поделе међу муслиманским верницима на просторима некадашње Југославије сежу дубоко у прошлост, као и да се оне одражавају и директно утичу на садашњу ситуацију.

Када је реч о републиканској Југославији, 1953. године донет је Закон о правном положају верских заједница, а Србија је 1977. године преузела тај закон као републички закон. У овим правним акатима карактеристични су – начело одвојености цркве од државе; пуна аутономија цркве и верских заједница и непостојање правних „полуга“ којим су власти могле да утиче на унутрашњу организацију или одлучивање о било којим верским питањима. Режим оснивања верских заједница, у складу са стандардима у свету, био је апсолутно либералан и статус верске организације је могла да добије свака верска организација самим својим актом оснивања (није било посебних пријава државним органима, дозвола за рад и регистара итд.). Позитивне тековине претходног законодавства преузео је и Закон о црквама и верским заједницама Републике Србије од 20. априла 2006. године. За овај последњи закон, карактеристична су – начело пуне верске слободе сваке личности; начело слободе верског удруживања; начело пуне аутономије цркви и верских заједница (које су постале нека врста духовних јавних установа). Цркве и верске заједнице се могу регистровати у Министарству вера Србије, али немају обавезу да то учине, нити то регистровање или нерегистровање на било који начин утиче на њихов статус. Исламска заједница је, по Закону из 2006. године, традиционална и јавна верска заједница.

У вези са историјатом Исламске заједнице Југославије, мора бити поменуто да је у Сарајеву 1947. године одржан Велики вакуфски сабор, што се узима као датум успостављања Исламске заједнице Југославије после Другог светског

рата. Ова верска заједница је у потоњим деценијама доживела значајан просперитет и успон, развијајући се на организационом плану, ширећи своје активности, градећи бројне верске објекте, шкољујући многе ученике и студенте, учествујући значајно у друштвеном животу земље. Заправо, може бити констатовано да су муслимани у претходној Југославији, у целини гледано, доживели велики просперитет.

У периоду после Другог светског рата, Исламска заједница Југославије је усвојила четири своја устава: први, који је важио до 1959. године; други који је важио до 1969. године; трећи, који је важио до 1990. године; и четврти, који је важио до 1992. године, односно до распада некадашње СФРЈ. Нећемо се сада шире бавити организационим устројством Исламске заједнице Југославије, које је било вертикално (од џематских одбора до Врховног сабора и Врховног старешинства Исламске заједнице Југославије), хоризонтално (четири територијалне целине по Уставу ИЗ из 1969. године, односно пет по Уставу из 1990. године) и, да тако кажемо, „струковно“, односно „синдикално“.

Дакле, без ширег улажења у организационо устројство Исламске заједнице Југославије, поменимо само да је Старешинство Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније делегирало у Врховни сабор Исламске заједнице Југославије 13 делегата. Старешинство Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније је било једна организациона целина, чије је седиште било у Сарајеву (као и седиште Исламске заједнице Југославије). Друга организациона целина је била Старешинство Исламске заједнице Србије, које је у Врховни сабор давало 12 делегата. Седиште Исламске заједнице Србије је било у Приштини. Трећа организациона целина је била Старешинство Исламске верске заједнице Маке-

доније (седиште у Скопљу), које је давало 7 делегата, а четврта организациона целина је била Старешинство Исламске верске заједнице Црне Горе (седиште у Титограду), које давало 2 делегата. Дакле, Исламску заједницу Југославије су чиниле четири засебне организационе целине, које су давале своје представнике у Врховни сабор и Врховно Старешинство Исламске заједнице СФРЈ. Врховни сабор Исламске заједнице је бирао реис ул улему.

Као што се може видети, постојала је одређена тенденција организовања по републичком принципу, што ће још више доћи до изражаја у Уставу Исламске заједнице из 1990. године, када је створена пета организациона целина. То је била Исламска заједница Хрватске (која је тада „покривала“ и Словенију), са седиштем у Загребу, где је 1987. године изграђен први исламски центар на просторима некадашње Југославије. Уставом Исламске заједнице Југославије из 1990. године уведени су стари називи, као на пример Ријасет (уместо Врховно старешинство), Мешихат (уместо Старешинство); промењен је статус муфтија; уведена је функција главног имама; дата је слобода деловања дервишким редовима; и друге.

У другој половини осамдесетих година 20. века, у Исламској верској заједници СФРЈ почиње да преовлађује албански фактор, упркос томе што су Албанци чинили око 35 одсто муслимана на просторима СФРЈ. Разлог за то је била управо поменуто хоризонтална организациона структура Исламске заједнице Југославије. Албанци су чинили већину делегата у Врховном сабору Исламске заједнице СФРЈ, док су у Врховном старешинству Исламске заједнице СФРЈ од 10 чланова, њих 7 били Албанци. Сматра се да је стварање засебног Старешинства Исламске заједнице за Хрватску и Словенију било у функцији настојања улеме у Босни и Херцеговини да парира

растућем утицају албанске уleme у институцијама и органима Исламске заједнице СФРЈ.

Поменимо и то да су до 1989. године сви реис ул уleme били Муслимани из Босне и Херцеговине, што је било потпуно разумљиво јер је босанска улема била најобразованија и на знатно вишем интелектуалном нивоу од уleme других муслимана у СФРЈ. Ипак, 1989. године реис ул улема Наим ефендија Хаџиабдић је био принуђен да се повуче у пензију, док је за вршиоца дужности реис ул уleme постављен хаџи Јакуп ефендија Селимоски из Македоније, који је ће бити потврђен као реис ул улема на Сабору Исламске заједнице СФРЈ почетком 1991. године. Био је то први и последњи реис ул улема Исламске заједнице Југославије који није био из Босне и Херцеговине.

Кончано, у том периоду се под сталним нападима албанских елемената из Исламске заједнице Србије са седиштем у Приштини, чије су сецесионистичке намере биле све видљивије, нашао београдски муфтија Хамдија ефендија Јусуфспахић, који је успео, међутим, да одоли свим притисцима. Била је чак 1991. године донета и спорна одлука о његовом премештању у Сарајеву, у време када је у земљи већ букнуо грађански рат и када су сецесионистички елементи из редова албанске уleme кренули у потпуно разбијање Исламске заједнице Србије.

Нови проблеми се посебно јављају после отцепљења Босне и Херцеговине и Македоније од Југославије. У Скопљу је почетком 1993. године одржан састанак Ријасета већ тада непостојеће Исламске заједнице СФРЈ, на којем је донета одлука да у свим новим државама буду створене посебне и независне исламске заједнице. Сама по себи, ова одлука је била проста констатација фактичког стања, односно чињенице да су у свим новоствореним државама већ биле успостављене посебне и незави-

сне исламске заједнице. Своје реис ул уleme и ријасете су већ тада имале муслиманске заједнице у Босни и Херцеговини, Македонији и Црној Гори. Изузетак је остала Савезна Република Југославија, односно Србија, пре свега због отвореног антисрпског постављања тадашњег Старешинства Исламске заједнице Србије у Приштини, у којем су доминирали Албанци. Ово Старешинство је тада преименовано у Исламску заједницу Косова, чиме је директно била разбијена дотадашња структура Исламске заједнице Србије. Статус Исламске заједнице Хрватске и Словеније је остао амбивалентан и недовољно јасно правно формулисан (због њених посебних веза са Исламском заједницом БиХ). У том контексту, резолуција о међусобном признавању коју су у Истанбулу 1994. године потписале неке исламске заједнице са простора некадашње Југославије није имала, нити је могла да има, неки посебан правни, верски или фактички значај.

До новог развоја ситуације долази са стварањем Исламске заједнице Санџака 1993. године, са седиштем у Новом Пазару. На чело Исламске заједнице Санџака дошао је новопостављени новопазарски муфтија Муамер ефендија Зукорлић. Ова исламска заједница је створена, пре свега, да би се бошњачки муслимани из Санџака, односно Рашке области, ослободили „туторства“ из Приштине и да би, друго, ојачали своју духовну повезаност са муслиманском заједницом Босне и Херцеговине. Поменута настојања су била јасно видљива у Статуту Исламске заједнице Санџака усвојеном 1998. године. Већ смо поменули да се, нешто раније, 1991. године, београдско муфтијство фактички одвојило од Приштине и да није признавало њену верску јурисдикцију, управо због сврставања албанске уleme на страну албанских сецесиониста са Косова и Метохије. Стварањем Исламске верске за-

једнице Косова 1993. године ово фактичко стање је добило и своје „правне оквире“.

Већ од првих дана свог формирања Исламска заједница Санџака је настојала да се наметне као фактор обједињавања муслимана на просторима Савезне Републике Југославије, односно Србије. Ипак, таква настојања су наилазила на бројне отпоре и Исламска заједница Санџака није успела у настојању да своју јурисдикцију наметне чак ни у тзв. санџачким општинама у Црној Гори (Бијело Поље, Рожаје, Пљевља, а неки извори у те општине укључују и Беране, Плав и Гусиње), јер су власти Црне Горе фактички принудиле локалне одборе (џемате) да остану у саставу Исламске заједнице Црне Горе. Бројне критике које је тада Исламска заједница Санџака упутила на рачун Црне Горе остале су без икаквих резултата. Већ тада су неке муслиманске структуре у Црној Гори имале дугорочну визију разбијања заједничке државе Србије и Црне Горе, што се потврдило, на крају, и на референдуму за отцепљење Црне Горе 2006. године. Тим структурама као да није било важно да ли ће муслимани остати да живе у истој држави – важно је било само да Срби буду ослабљени и разбијени. Са друге стране, Исламска заједница Санџака није успела (нити је чинила у том периоду посебне покушаје у том правцу) ни да се „прошири“ у друге делове Србије или да наметне своју јурисдикцију, процењујући да у томе, вероватно, не би успела.

Крајем 2006. године Исламска верска заједница Србије је изабрала свој Ријасет и београдског муфтију Хамдију ефендију Јусуфспахића као реис ул улему. Седиште Ријасета је у Београду. Скоро истовремено, Исламска заједница Санџака мења свој назив у Мешихат Исламске верске заједнице у Србији и крајем марта 2007. године организује Објединитељски сабор Исламске верске заједнице у Србији. Седиште Мешихата је у Новом Пазару.

Не треба заборавити да на територији Србије постоји и Исламска заједница Прешева, Бујановца и Медвеђе коју води Цемалудин Хасани, који је недавно изјавио да су „прошла су она комунистичка времена када је Исламска заједница из Сарајева све контролисала“. Његов противник је Мумин Тахир из Одбора Исламске заједнице Косова за Прешево, Бујановац и Медвеђу, који је приступио Исламској заједници у Србији. Регион Прешевске долине показује сложеност односа међу муслиманима и њиховим заједницама, јер постоји, поред две поменуте заједнице, још неколико струја у том релативном малом простору. Интересантно је поменути да прешевског муфтију Исламске заједнице у Србији именује Исламска заједница Косова, док остале три муфтије (новопазарског, београдског и новосадског) именује Исламска заједница Босне и Херцеговине.

Већ је речено да је Исламска заједница Косова прогласила своју самосталност још 1993. године. Исто тако, на просторима Србије делује и Заједница исламских дервишких редова Алије (Зидра), формирана 1990. године.

Као што се може видети, на простору Србије делује бар пет или шест исламских заједница.

Посебно је сложена ситуација у Санцаку, где расколи међу муслиманима трају већ дуже време и у последње четири године су се испољавали у различитим облицима и димензијама. Примера ради, поменимо да је Бошњачко национално веће Санцака прекинуло све контакте са Исламском заједницом Санцака септембра 2006. године, после убиства на бирачком месту Руждије Делевића, одборничког кандидата СДА Сулејмана Угљанина. Ситуација у току протекле 2006. године постала је бременита тензијама и трвењима, посебно у Новом Пазару. Инциденти са вехабијама су представљали, у том контексту, само „врх леденог брега“.

Она се даље компликује почетком октобра 2007. године када је одржан Врховни сабор Исламске заједнице Србије, који је донео далекосежне одлуке. За реис ул улему је изабран Адем ефендија Зилкић, који је био главни имам Тутина, угледна личност која има свој ауторитет међу муслиманима у Србији, посебно у Санцаку. Хамдија ефендија Јусуфспахић постао је почасни реис ул улема, док је Мухамед ефендија Јусуфспахић именован за београдског муфтију. Донета је, истовремено, одлука о смењивању Муамера ефендије Зукорлића са положаја новопазарског муфтије. Новопазарски муфтија је, као што се могло очекивати, одбио да призна ове одлуке. Ситуација се тада закомпликовала скоро до крајности. Међу самим верницима је дошло до сукоба и тензија, али су оне постепено смирене.

У свим овим збивањима, став Владе Србије је био принципијелан од почетка – пуна аутономија верских заједница и пуна слобода верског организовања. Реч је о цивилизацијским начелима која су уграђена у наш Устав и Закон о црквама и верским заједницама, која су одређена и међународним документима које је Србија прихватила. Држава Србија нема законских могућности да се умеша у организовање верских заједница или у односе у оквиру верске заједнице, јер би тиме, уколико би то учинила, прекршила своје сопствене законе, универзално признате принципе и међународне стандарде. Шта би било, на пример, када би држава Србија оспорила Ватикану право да поставља бискупе и надбискупе. Нагласимо још једном да нашим законски актима није предвиђена обавезна регистрација било које верске заједнице. У министарству вера се води регистар верских заједница, али верске заједнице немају никакву обавезу да се региструју. Оне то могу учинити, али не морају. Дакле, регистрација није услов за постојање и де-

ловање одређене верске заједнице у нашој земљи.

Држава се није мешала ни када је формирана Исламска заједница Косова, нити је реаговала на било који начин на њено формирање. Држава се није мешала, на пример, ни када је створена Исламска заједница Санцака, нити је спорила њену легитимност, нити је било потребе да Исламска заједница Санцака буде регистрована код неких државних органа. Напротив, Србија је много учинила да помогне Исламској заједници Санцака у њеном деловању, сматрајући је за фактор повезивања и умерености, фактор чије је деловање у протеклих 15 година несумњиво позитивно за нашу земљу.

Коначно, обе исламске заједнице се залажу за блиске духовне везе са Исламском заједницом Босне и Херцеговине, али се разликују у томе како те везе треба да се испољавaju, односно по томе да ли исламска заједница наше земље, организационо, правно и политички, треба да буде саставни део Исламске заједнице Босне и Херцеговине. Чини се као да су последњим изјавама председника Сабора Исламске заједнице у Србији, Хајра ефендије Тутића, да је „Исламска заједница у Срби аутономна“ и да је само реч „о духовној вези Мешихата са Сарајевом“ смањиле разлике и на том плану.

Нико у Србији не спори и не може да оспори легитимност и оправданост захтева Бошњака–Муслимана из Санцака да одржавају духовне и друге везе са својом сабраћом у Босни и Херцеговини (чак и да постоје правне везе наших исламских институција са Исламском заједницом Босне и Херцеговине), уколико они сами то желе. Али, исто тако Србија не може да негира постојање и Исламске заједнице Србије и легитимност њеног Ријасета и избор реис ул улеме. Србија не може да превиди да у њој живе и други муслимани који нису Бошњаци, јер Горанци, Роми, Турци или Албанци,

па чак ни неки Бошњаци—муслимани, на пример, не осећају такву духовну везу са Босном и Херцеговином.

Све политичке партије у Србији, као и Влада Србије, позивале су више пута на уздржаност, на смиривање ситуације, на дијалог. Две најјаче политичке партије у Санацку заједнички су апеловале октобра 2006. године на разум, на смиривање страсти, на мирно решавање ових питања. На пример, министар Расим Љајић у конструктивном тону је указао да је реч о вештачком питању, показујући велику отвореност и умереност у постављању. Обе исламске заједнице су одбациле било какву повезаност са политичким факторима. Речи реис ул улеме Адема ефендије Зилкића приликом посете Новом Пазару у току рамазанског Бајрама представљале су охрабрење у уверењу да ће доћи до смиривања ситуације. Посебно је било значајно то што је он истакао да ће „исламске институције саме пронаћи начин за превазилажење ове ситуације“.

Страсти су се, међутим, поново распламсале када је почетком новембра 2007. године „из безбедносних разлога“ шест ученика (син реис ул улеме Исламске заједнице Србије Адема ефендије Зилкића и синови пет других имама који га признају за врховног поглавара муслимана Србије) избачено из новопазарске медресе која је, иначе, под контролом Мешихата Исламске заједнице у Србији. Нема сумње да је било много бољих решења за овај проблем у вези са безбедношћу поменутих ученика, које су надлежни руководиоци медресе могли да примене.

Изгледа, „белају никада краја“, јер средином новембра долази до сукоба испред Алтун—алем џамије у Новом Пазару. Џематлије ове џамије већ дуже време нису у стању да користе свој верски објект, јер је у току његова реконструкција. Сукобе већих размера, услед подзорења у вези са реконструкцијом и онемогућавања вршења верских

обрета (који су данима обављани на улици) испред поменуте џамије спречиле су полицијске снаге, док су правосудни органи предузели опсежну истрагу у вези са пуцњавом испред џамије и повређивањем два полицајца и два грађанина приликом сукоба. Две стране су се жестоко међусобно оптуживале у медијима, а умешале су се и локалне политичке партије, појачавајући оптужбе и противоптужбе. Ситуација се, ипак, постепено смирила.

Министарство вера Србије позвало је, стога, на смиривање страсти и апеловало је на то да „насиље и међусобне оптужбе устукну пред стрпљењем, мудрошћу и узајамним уважавањем“. Реис ул улема Исламске заједнице Србије и главни муфтија Мешихата Исламске заједнице у Србији су позвани да „одмах јавно признају један другог онако како их признаје држава, њихови верски службеници и верници“. У саопштењу Министарства вера Србије (средином новембра 2007. године) закључује се да је „боље да сви муслимани, уместо свађа и сукоба, заједничким гласом траже од својих верских службеника и верских вођа да се међусобно измире и да заједничким снагама раде на афирмацији ислама, исламског образовања, културе и традиције“.

Поменимо и то да паралеле са деловањем Српске православне цркве, које се понекада могле чути, не могу да буду посебно убедљиве, јер су организација и правни статус црква и верских заједница потпуно другачији. Другим речима, исламска заједница није црква у стриктном смислу те речи (нити би то, по исламу, могла да буде), нити може да делује транснационално као што то делују цркве. Исламске верске заједнице су управо и настале ради повезивања муслиманских верника који живе не територији одређене државе (пре свега оних држава у којима су муслимани верске мањине). То је, као што смо већ нагласили, постао међународноправни стандард, у

периоду после укидања халифата 1924. године. А, како ће бити организовани муслимани у појединим земљама, то је ствар конкретних прилика и услова у релевантним земљама.

Једноставно речено, сви грађани исламске вероисповести у Србији могу слободно да се опредељују и ствар је њиховог договора да ли ће им бити центар у Сарајеву или у Новом Пазару или, пак, у Београду или, можда, у Прешеву. Већ смо показали колико је организација Исламске заједнице у нашој земљи разуђена и слојевита, а неоптуђиво је право муслимана да на најбољи начин уреди и афирмишу своју верску и културну посебност. За то је потребно стрпљење, мудрост и разумевање за суштинске интересе муслимана у Србији, без искључивости и смењивања, преуцавања и обрачунавања.

Коначно, треба указати да Србија није изузетак када је реч о сукобима и тензијама међу муслиманима. Јер, тешких неспоразума и сукоба међу муслиманима било је последњих година у Македонији, на Косову и Метохији (под управом UNMIK—а и KFOR—а), у Албанији, у Бугарској и неким другим балканским регионима. Поменимо да су присталице Великог муфтије Скопља држале данима као таоца реис ул улему Исламске заједнице Македоније Емина Арифџија у лето 2005. године, као и да је дошло чак и до ширег оружаних сукоба две групе верника. До жестоког раскола је дошло, примера ради, и у Исламској заједници Словеније, после чега је створена Словеначка муслиманска заједница, као последица разилажења бившег великог муфтије Словеније Османа Ђогића са реис ул улемом Исламске заједнице Босне и Херцеговине Мустафом Џерићем. Интересантно је поменути да је у мирној, каталочкој Љубљани вођена права битка и за просторије Мешихата Исламске заједнице Словеније. Ову ситуацију је разрешио словеначки суд доносећи одлуку о деоби просторија. Словеначка штампа је писала да у

позадини свих сукоба стоје материјални и финансијски интереси везани за надгледање донација, избор извођача грађевинских радова на верским објектима и слично.

Ипак, последње тензије у Новом Пазару не значе да ће доћи до нових проблема и сукоба. Емоције су, истини за вољу, јаке и, чак, изразито политички „обојене“, уз настављање повеременог размјивања оптужби и противоптужби. Али, могу се чути и мудре речи у духу толеранције вере наше муслиманске браће. Умерени оптимизам ствара и чињеница да је солидарност међу муслимана један од темеља ислама као вере. Реис ул улема Исламске заједнице Србије Адем ефендија Зилкић у писму реис ул улеми Исламске заједнице Босне и Херцеговине хаџи Мустафи Церићу апеловао је на верског лидера босанских муслимана да подржи „заједничко проналажење решења која ће бити корисна за исламску заједницу, њене припаднике и добробит свих људи на овим просторима“. Снажно су одјекнуле и речи новопазарског муфтије Муамера ефендије Зукорлића о неопходности сарадње и солидарности међу муслиманима. Са друге стране, муслимани у нашој земљи су следбеници ханфитске верскоправне школе, која је далеко либералнија и толерантнија у односу на нека друга учења, што је солидна претпоставка за дијалог и проналажење решења. Треба, стога, очекивати да ће до дијалога доћи, јер је он у интересу свих муслимана у Србији и свих грађана Србије. Исто тако, вероватно је да ће компромис бити, пре или касније, пронађен. Јер, другог излаза, осим компромиса, нема.

Вероватно је, стога, први корак у решавању помињаних проблема тај да се више не питамо ко је у праву или ко је за нешто крив. Пре свих то морају да учине наша браћа муслимани који живе на просторима Србије, али и сви грађани Србије.

Оливер Пошјежица

Устав Црне Горе

УВОД У АСИМИЛАЦИЈУ

Нови црногорски устав (и расправе о њему) више од свега карактерише злонајмјерно прећуткивање елементарних животних чињеница – управо оних које би морале представљати темељ правно-политичког уређења сваке заједнице. Понекад изгледа као да се овај документ правио у безваздушном простору, или у пустињи, не за људе и народе који живе у Црној Гори, него за бића пројектована у некој морбидној владиној радионици. Шта да се ради, постоје и такви историјски процеси, њихов најкраћи опис је: дегенерација. Као резултат вишедеценијског суноврата правничког знања и морала добили смо експерте који некадашњу тиранију једне партије замјењују тиранијом прости већине, и никакав проблем им није да оправдају очигледну крађу – избора, новца или националног идентитета, свеједно.

Упорно одбијање црногорске власти да се поводом усвајања новог устава на разуман начин суочи са оправданим захтјевима политичких представника српског народа може се тумачити на неколико начина, и ни један од њих не улива наду да ће у наредном периоду Црна Гора бити стабилна, на демократским стандардима заснована друштвена заједница.

Најприје, рекло би се да игнорисањем виталних интереса бар трећине свог становништва похлепни властодршци напросто чувају материјалне привилегије, без дубље промишљене етничке позадине. Томе у прилог иде чињеница да Црном Гором, као и већином држава насталих распадом Совјетског Савеза и Југославије, не управља некаква нормална, одговорна и смјењива политичка елита, већ групе организованог криминала које су успјеле у приватизацији националних економија, и чији директни интерес у владавини ријет-

ко иде даље од буџета властите фамилије. Пошто се економски живот у Црној Гори одвија по моделу примитивне отимачине, већ први корак на путу правичног и сразмјерног учешћа етничких група у друштвеној расподјели значао би тежак и неодбрањив ударац за Ђукановићеву системску клептократију.

Такође, није далеко од истине ни теза да је овдје ипак ријеч о типично балканском националистичком слепилу, кад се фасцинација новостеченом државношћу претвара у погонско гориво безобзирног притиска на мање бројне суграђане који ту фасцинацију не дијеле. Примјера за ову опасну и кратковиду политику у региону има напретек, а занимљиво је да црногорски извођачи радова уопште не узимају у обзир туђа лоша искуства, нити их збуњује чињеница да њихови неистомисљеници, Срби, чине убједљиву већину укупног броја црногорских држављана.

Наравно да се о мотивима за ликвидацију Срба из новог устава може говорити и на теоријском нивоу, уз позив на такозвани грађански концепт етнички неутралне државе, али је тај пут једнако злокобан, и сасвим сигурно најлицемјернији. Колико год маскиран јефтиним фразама о једнаком статусу свих грађана, он само припрема терен за надгласавање и етнички инжињеринг, са перспективом да обесправљени Срби ускоро буду преобраћени у новоцрногорце. На посткомунистичким просторствима, додуше, функционишу разне врсте дискриминације и етнички мотивисаног насиља, али тако крупан безобразлук – да се трећина властитога становништва уопште не појављује у правно-политичком поретку, да се хладнокрвно брише из сваког регистра – заиста нигдје не постоји.

Осим тога, овај наводно концептуални аргумент не може да издржи ни најпростије поређење са праксом западних демократија, ни кад су у питању националне мањине, а камоли конститутивни и државотворни српски народ, са 32 процента учешћа у данашњој црногорској популацији.

О каквом апсурду је ријеч, и у западном и у источном контексту, показате нам мала унакрсна анализа. У западним демократијама, гдје год су националне мањине бројчано и пропорционално значајне као што је рецимо руска мањина у Летонији и Естонији, или мађарска мањина у Румунији и Словачкој, оне имају далеко већа права, укључујући територијалну аутономију, једнаки или чак доминантни службени статус језика унутар те територије, и више образовање на властитом језику. То је очигледно када имамо у виду највеће националне мањине на Западу, као Квебечане, Порториканце, Каталонце и Валонце, од којих све броје преко 2,5 милиона. Међутим, то подједнако важи и за мање бројне националне мањине, као Швеђане у Финској – 285.000, или 6,8 процената становништва, говорнике њемачког у Јужном Тиролу – 303.000, или 0,5 процената становништва, говорнике италијанског у Швајцарској – 500.000, или 7 процената. Све ове заједнице имају територијалну аутономију, право на службени језик и универзитете на властитом језику, иако су бројчано мање, и чине мањи постотак становништва него Мађари у Румунији – 1,6 милиона, или 7,1 проценат; Мађари у Словачкој – 600.000, или 10,8 процената, говорници руског у Летонији – 1 милион, или 34 процента, и Естонији – 500.000, или 30 процената. Да се ове мањине налазе у било којој западној демократији, осим Француске и Грчке, сматрало би се савршено природним и нормалним да захтијевају и заиста имају суштинску територијалну аутономију, статус службеног језика и више образовање на властитом језику.

Да не би било забуне, наглашавамо да је ово уобичајени западњачки третман националних мањина, што српски народ у Црној Гори није нити треба да буде, али је тим прије ваљда природно да и његова права морају бити заштићена, и то на нивоу који не може бити испод наведеног. Ако тога нема, онда је на дневном реду програмирани етноцид. Онда је јасно као дан да су Срби у Црној Гори голим насиљем стављени ван устава и закона, и да ће у таквим околностима морати да се бране - како знају и умију.

Као што је познато, једно од најважнијих питања демократије данас је управо прилагођавање институционалних структура државе објективно сложеној друштвеној основици. Озбиљни конфликти националних интереса не произилазе само из недостатка информација и лажне самосвијести, већ су најчешће резултат неадекватних политичких институција („регулативних структура и принципа“) које обнављају наслијеђене и производе нове изворе дугорочних сукоба међу грађанима једне државе. У Црној Гори, изгледа, имамо управо такву ситуацију – брутално игнорисање мултиетничке стварности. Притом, владајућа структура упорно намеће игру глувих телефона и систематски спречава да се међу народима који живе у Црној Гори открије било какво узјамно задовољавајуће уставно решење. Не и не – ово има да буде држава грађана, а коме се свиђају народи, ко је баш запео да брине и етничке бриге, тај нека се сналази приватно, ван устава!

У тзв. уставној дебати највише пажње изазвала је почетна карактеризација црногорске државе. Српска листа (као минимум) захтијевала је да у преамбули буде поменут српски народ, да буде „уставно видљив“ и тако заштићен, зато што је и са историјског и са правно-политичког аспекта његова конститутивност апсолутно неспорна. Наравно, оно што тражи за себе српски народ допушта и

другим народима. Полазећи од чињенице да према резултатима последњег пописа у Црној Гори ниједан народ нема натполовичну већину (не постоји, дакле, већински народ) направедније и најлогичније би било да сви народи којих у Црној Гори има преко 3% буду конститутивни. То је веома важно јер у непосредном окружењу имамо трагична искуства са простим прегласавањем националних заједница, а црногорска власт уопште не скрива намјеру да настави са постепеном асимилацијом српског народа.

Захтјев Српске листе није представљао никакву новост. По свим уставно-правним искуствима и начелима (либералним, конзервативним, социјалистичким...) вишенационалне државе морају максимално уважити виталне колективне интересе свог становништва, јер у супротном долази до опасних тензија и конфликта. Традиционална заштита једнаких индивидуалних права у таквим друштвима није довољна, и по правилу се претвара у механизам за тиранију већине – увод у асимилацију.

Наметнута почетна дилема – Црна Гора као грађанска или национална држава – потпуно је лажна и непостојећа. Ни у теоријском ни у практичном смислу то уопште нису супротстављене, међусобно искључујуће опције! Довољно је рећи да готово све западне демократије врло промишљено воде политику грађења нације. У Француској и Италији, рецимо, она је била запањујуће успјешна. Португал, Енглеска и Њемачка такође спадају у парадигматске националне државе - да не говоримо о Хрватској, Словенији или Албанији. Са друге стране, из здраворазумских и моралних разлога, знатан број западних демократија у којима живе мањине виде себе као вишенационалне државе. Оне прихватају да унутар њихових граница постоје двије или више конститутивних нација, и признају да свака од њих полаже исто право на самоуправу, што је неопходно да

би се сачувале (у Канади Квебечани, у Белгији Фламандци, у Шпанији Каталонци, Баски и Галези, у Швајцарској франкофоне и италофоне мањине...).

Вишенационални карактер државе по правилу се манифестује кроз неки облик аутономије, који је најчешће изричито потврђен уставом или законима. Притом, наравно, изразит етнички рафинман овим држава уопште не смета да буду грађанске, у смислу поштовања демократских вриједности и једнакости права свих својих становника.

Нажалост, у посткомунистичким државама, које су тек закорачиле у демократију, овакав слух за етничке разлике не постоји. Деспотија једне партије овдје је замијењена деспотијом прости већине, која се уопште не обазире на етничку правду и потребу очувања традиционалних идентитета својих грађана. Широм региона наилазимо на владе које се труде да грубим инжињерингом, уз помоћ опробаних механизма (језик, црква, просвета, медији, симболи...), своју бројчану надмоћ надгласавањем претворе у тоталну (идентитетску, политичку и економску) доминацију.

Црногорски случај је чак и у овом тужном контексту сасвим посебан, готово ексклузиван. Наиме, овдје се уопште не ради о некој споредној мањини (мада ни једна мањина није занемарљива), него о Србима који по званичном попису чине трећину укупног становништва Црне Горе, и који по логици ствари желе да имају иста права као и други народи. Црногорска власт, међутим, свима проналази какво-такво мјесто у уставном поретку, али српску идентификацију енергично одбија! Управо за српски народ у Црној Гори, који је по тумачењу ДПС-а производ заблуда и србијанске пропаганде, смишљен је „строго грађански концепт државе“, и у њему, разумије се, провидан план да се Срби државним инжињерингом претворе у нове Црногорце, што би ваљда

дефинитивно учврстило славну монтенегринску независност.

Идеја црногорске власти у суштини је веома проста, али је проблем у томе што се она никако не може спровести у дјело без тешких кршења права и правде, без отимачине, силовања и ликвидације. За почетак, током уставне дебате биле смо суочени са једним перфидним пропагандним обртом. Власт, која се за тзв. грађански концепт државе залаже искључиво због тога што рачуна да ће под његовим окриљем створити националну, еминентно црногорску државу, представнике српског народа оптуживала је због њиховог наводног национализма – иако се Српска листа изјаснила за потпуно савремен, либерално уравнотежен концепт политичког уређења, провјерен у многим западним мултиетничким државама!

Кад све то знамо, кад је све то могуће прочитати у стотинама лако доступних расправа, књига и уџбеника, заиста је шокантан безобразлук црногорских властодржаца који тврде да је баш тзв. грађански концепт реалан и спасоносан, а да су попис становништва и из њега изведена вишенационалност старинске илузије. Читаво лукавство своди се на петпарачки трик: да се у Црној Гори не би помињали Срби, ево, нећемо много помињати ни Црногорце, а онда ћемо у пракси простим прегласавањем и «снагом државе» вратити ствари на своје мјесто, ваљда у Дукљу, одакле је и кренуло.

Једноставна рачуница, нема сумње, али постоји и она друга: сваки трећи становник Црне Горе је Србин, и жели то да остане! У којој би то држави на свијету било могуће донијети устав против воље и виталних националних интереса једне трећине њених грађана?

Став међународне заједнице (препоруче Савјета Европе) потпуно је разумљив: њима је лакше да на Балкану имају посла са неким безличним «грађанским ентитетом», и уопште се неће трудити

да «споља» подрже разлике. Уколико један народ (или дио једног народа) нема снаге да се сам заштити и афирмише, он не заслужује ни да постоји. Осим тога, стално неке компликације са Србима...

Усвајање новог устава Црне Горе по много чему представљало је, ипак, тренутак истине. Било би праведно, поштено и мирољубиво да је нови устав прилагођен етнички и конфесионално хетерогеној друштвеној основици, а не октроисан са намјером да својим дејством хомогенизује друштво по мјери тренутне парламентарне већине. Народи који живе у Црној Гори могли су да се међусобно договоре о заједничкој судбини, и тај договор морао је да буде искрен, коректан и несебичан, не само због стабилности демократије и ефикаснијег управљања могућим конфликтима, већ и због коначне успоставе консензуално потврђеног идентитета политичке заједнице и очувања интегритета државе. Међутим, тај договор је изостао. На удару црногорске власти данас се налази српски народ – није добро што су очигледну уставну ликвидацију подупрли и други народи, рачунајући да ће им туђа штета бити од трајне користи.

Какав треба да буде српски одговор? Шта год се дешавало у наредном периоду, политички представници Срба у Црној Гори дужни су да се боре за опстанак свог народа, да се без оклевања и калкулисања супротоставе програмираном етноциду. Притом, треба јасно саопштити да је наша лојалност српском народу јача и старија од лојалности држави која нам одузима елементарно право на идентитет – да о грађанским и политичким правима не говоримо. Ако се од нас тражи да те лојалности супротставимо једну другој, онда је «нова Црна Гора» већ изгубљена.

Желивора Никчевић

КАКО ОСТАТИ СРБИН У БОКИ

У овим чудним временима, када би неки желели Србе од већинског и конститутивног народа у Црној Гори да преведу у националну мањину, када је Бокељима Србима преко главе просрпских странака и политичара, када их вековна мудрост постојања и опстајања на овим просторима учи да владара треба поштовати, а своју славу и Бога славити, када су коначно извесне перспективе богатог живота у најлепшем заливу на свету, када су коначно у све четири општине градоначелници наши, нормални људи, уз то православци или из православних породица, онда једна подука једноставна и разумљива, свима јасна, јасна и онима који нису Срби да није против њих, већ за опште добро свих Бокеља, никако не може бити сувишна, а може и те како бити корисна.

Ово је дакле подука за оне који су Срби Бокељи, нормални, ни мали ни велики, боље високи него мали, паметни и мудри пре свега. Ово је подука за Србе Бокеље свих врста и назива: Грбљане, Убљане, Паштровиће, Херцеговце, Србијанце, Црногорце, католике који славе крсну славу и друге који се овде препознаше или не препознаше! Ова подука је написана, али може бити и дописана. Ја је почех, ви продужите, драги Бокељи!

1. Јављај се и отпоздрављај пријатељима са: добар дан, помоз' бог, Бог ти помогао, збогом, до виђења, а не тако неко: ало, еј, ти, ђе с' ба, ђао и сл.

2. Обавезно иди једном седмично у своју српску православну цркву, а имамо их доста, и неће нам их неки ЦПЦ поп одузети, помоли се богу, свећу упали за живе и мртве!

3. Купуј „Политику” или „Данас”, може и „Вечерње новине” или „Побједу”, и читај „Политику”, да не заборавиш своје корене и писмо!

4. Кад год имаш времена, сврати у Градску кафану или на херцеговачку пијаци (ако је лепо време и не пада киша) и попиј кафу или нешто јаче са пријатељем, кумом, брачним другом, децом својом. Сврати да видиш и да будеш виђен!

5. Суботом пођи до Требиња, посети Грачаницу и Тврдош, пођи на пијаци требињску и нахрани очи лепотом онога народа и лепотом онога блага на пијаци. Жене не поменух, а оне су у Требињу најлепше! Осим кафе попијене испод платана. (И ту опет жене гледати.) И не чекај да се пут заврши, у марту, пођи данас, тамо су нам преци, постојбина, колевка!

6. Покажимо овима што долазе и остају (а има их доста, можда превише, али нека) нашу културу и обичаје, наше гостопримство, научимо их да и они буду такви, јер не заборави, у ову лепоту смо једном давно и ми дошли и научили да будемо такви какви јесмо. Зашто један Рус, или Манк, или Карл Робинсон не би

постали Бокељи! Можда и православци, ако већ не могу бити Срби!

7. Обавезно прочитај књигу Николе Маловића „Лутајући Бокељ”, и поручи онима у подгоричким редакцијама да је књига изашла, да је распродата, да је добила Пекићеву награду, да се поново штампа! А они ни слова о томе!

8. Обиђи Боку барком и види је са мора, види је са Орјена и Ловћена, види је из авиона, види је повише Котора или повише Рисна, види је са Врмца.

9. Инсталирај ТВ тотал или кабловску телевизију, да не гледаш преводе и титлове на матерњем, него на своме, српском језику. Да се дивиш лепоти ћирилице и генијалности Вука и Његоша, што је измислише и на њој писаше!

10. И на крају, без жеље да буде крај, када напишете своју адресу, на полеђини писма, на интернет-адреси, на визит карти, свугде, после улице и града, а пре Црне Горе, ставите Бока Которска.

А у свету када вам виде пасош, па кажу „Црногорац”, или још горе, када вам то кажу у Новом Саду или Београду, објасните им ко сте. И да не схвате погрешно да вам смета оно „Црногорац”, већ само да сте ви пре тога нешто друго, Бокељи! Срби! Ето толико од мене!

*Милан Шћаровић,
Морињанин, Бијељанин, Кумборанин, Кошоранин,
Бокељ, Србин, грађанин свети*

НАША ГРОБЉА

Гробље је огледало насеља и његових житеља.

Што сам старији, више сам на гробљу. У гробљима ми је више познатих и блиских него на улици, него на тргу кад се напуни неким поводом. Свима нам је гробље последњи дом, последња адреса. Зато није свеједно где ћемо починути, поред кога и у каквом гробљу. Гробље је понекад једини траг, помен, о постојању човека, његово име, понекад занимање и судбина, али и оних који му споменик подигоше. На гробљу се види временска дубина постојања насеља, континуитет трајања живота, летопис породица. Именом и ликом на камену, крај пута, жели се дуго трајање, незаборав. На гробљу се боље схвате живот и смрт, таштине и вредности друштва коме припадате. Види се однос потомака према прецима. Речено је да су религије настајале на гробљу.

Гробља су важни репери насеља, визуелни, емотивни, културни и цивилизацијски. Гробља су огледала живима, сви су живи пореклом из гробља. Каква су гробља, таква су села, паланке и градови. На гробљу се препознаје верска припадност становништва, културни ниво, имућност, занатско умеће, укус времена. По дужини земаљског века, години рођења и смрти покојника, закључујемо какви су били животни услови. Летимичан поглед на наша гробља открива, небригу, хаотичност, избегавање реда и осмишљавања, некултивисаност простора и надгробних белега. (Кад је урађена лепа ограда око гробља Косовац, предлагао сам да се то прогласи културним догађајем године у Пријепољу). Комунисти су учинили извештан преврат и на гробљу, наметнули истицање идеолошке припадности, место верске, и заслуга мерених дугим говорима и већом количином мермера. Потом се гробљанска мода мења од по-

четка распада Југославије. Крст постаје обавезан, а на муслиманским гробљима, поред традиционалног нишана, постављају се мале минаре, срца и друго којешта. Сахрана практично више нема без свештеника.

За гробља се најчешће бирају места која нису ни за њиву, ни за ливаду. Кад је већ тако одабрано, неће се укопаним посвећивати много пажње, неће бити важан ред у њему и одржавање. Посвађаност домаћина преноси се и на гробље, у виду запуштености и ината без краја. Сахрањује где ко стигне, не пристајући ни на минимум реда. Ако се договоре, најчешће се договоре само да гробље оградe бодљикавом жицом и направе „капелу“, у којој ће комотно моћи на сахрани и даћама да, пагански, приносе жртву - једу и пију. Јело и пиће на свежој хумци или гробу изазива осећај непријатности пред тим примитивизмом. (Може се наћи на гробља која су на лепом месту и уређивана, са капелом, нарочито у Црној Гори. На црногорским гробљима се показује нешто другачији менталитет људи, склоност истицању, разбацивању мермером и речима. Да се нешто пристојније може учинити и овде, сведочи ново гробље на Равнама, где постоји извештан ред и пристојна погребна услуга).

Сеоска гробља доживљавају судбину села: урушила се, зарасла у коров и драчу, споменици нахерени и оборени. Не рађа се и не умире, па и не сахрањује. Потомци су негде далеко, заборавни или немоћни. Нека баба или прадеда не значе им много према тежини животних проблема.

Приградска гробља су читљива прича о миграцијама, о приближавању граду, пре коначног уласка у град, где ће им почети другачија егзистенција, други ритам живота, где ће прихватати другачије оби-

чаје и навике. Углавном малограђанске, јер је животни сан сељака да постане малограђанин. Око индустријских места гробља су нагло увећавана, како се народ сливао и доливао, идући за послом и лакшим животом. Препознајемо социјална кретања, импровизације под нуждом, сиромаштво и неспособност друштва да регулише социјалне токове, мањак идеја и напора, живот од данас до сутра. Ту се већ срећу примери, кућа и споменика, скоројевићке бахатости, епске грандоманије, по узору на град.

Гробља су нам „насеља“ помодности и кича, новокомпонованог живота и укуса. Ретко ћете наћи споменик који је по мери покојника. Потомци намећу свој укус, потребу за породичним престижом, за рекламирањем економске моћи. Што више мермера и већа гробница, „уметничких“ облика, да би се побегло из анонимности, од „простога“. С лица и наличја споменика уклесују ликове покојника (са цигаретом и флашом!), срцепарајуће поруке и завете. Ушло је у моду подизање споменика себи за живота. Ваљда да човек сам себи одреди прави облик и величину споменика. На жалост, у напуштеним селима, где последње дане одживљава по неко старо чељаде, нема им ко ископати гроб, нити их сахранити. Само на старим гробљима нас понекад обасја дивна скромност и једноставност, споменик по човековој мери. Градске власти увек изненади нагло ширење гробља (као што их изненади први снег, зараза, дивља градња, узурпације), увек имају преча посла од гробља. Кад се заснује ново гробље, обично је неприпремљено, изнуђено простом чињеницом да се људи морају негде закопати. Неретко видимо како ковчег бућне у воду. У хаотичним градским гробљима до покојника нема стазе ни

путића. Ко прилази мора да се вере преко туђих гробова или провлачи између гробова. Код нас не постоји култура неговања гробља и гробова. Лакше је свећу запалити у цркви или молитву платити.

О гробљима се мало или нимало води рачуна, нико људе не саветује, не даје примере. Зачуђује што ни црква ништа не чини да се гробља уређују, ако то неће гробљански одбори, месне заједнице и урбанисти. Црква би могла тражити да се престане са даћама које вређају добар укус и меру. Доношење прилога, па још и њихово записи-

смисла и суштине верског учења. Колико села, толико адета. Видећете људе који се забораве, скину маску озбиљности, окрену леђа гробу и не слушају обред или говор, гласно причају, смеју се и добацују. Речи из опела присутни не слушају (а требало би!), не разумеју их па их се не дотичу. Уз кафу у покојниковој кући и у поворци до гробља људи чаврљају, причају вице, разговарају о пословима, обучени у тренерке и шорцеве. Многи покојник би се разочарао да види своју сахрану. Нећу се много изненадити ако неко опорук-

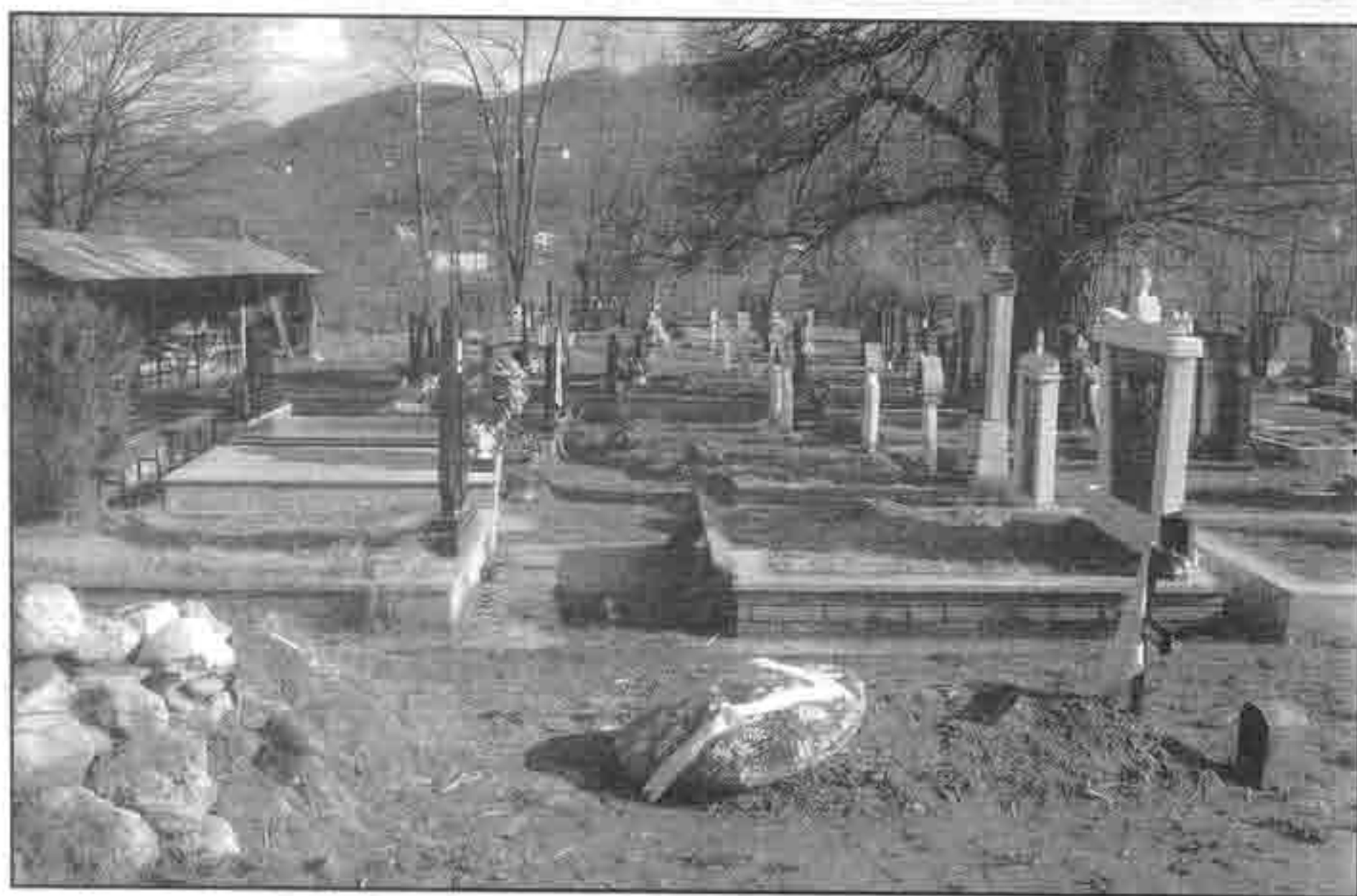
грађанина редају се говорници да читају исте податке и фразе. Кукање, нарицање и лелекање више је уходана и натегнута форма, него искрен израз бола за покојником. Више и нема жена које тужбалицом умеју ожалити покојника. Сем ученица кад се опраштају од друга или другарице, жене овде још нису почеле држати посмртна слова, нити добијају челно место за софром.

Све чешће последња реч припада свештенику, што је, можда, добро. Он изговори неколико речи утехе породици и побожних порука према верском учењу.

Од неког времена се са гробља иде у кафану (где се одржавају свадбе, матурске вечери и испраћаји у војску), да се за покојника једе и пије, „јер је он то заслужио“. У ритуалу сахране важније место припада гозби, „комшијама, кумовима и пријатељима“, него покојнику и породици у најтежем тренутку. Сада и у сеоска гробља („капеле“) стиже комплетно послужење специјализоване кафане. У источним крајевима Србије уводе се нови обичаји на сахранама и гробљу: постављају се бимови на којима се приказује филм о покојнику, приређују невероватне гозбе, на гробу се подижу праве викендице, са намештајем и техничким уређајима. Чак је пар гастарбајтера за живота себи приредио сахрану. Све чешће наилазимо на иновације на гробљу, измотанције са смрћу и хришћанском скромношћу. Питање је дана када ће неко наручити балсамовање тела и фараонску пирамиду.

Нигде се тако конкретно и симболично не види дефицит просвећености и рационалног понашања у Србији као на гробљу. Изгубиле су се вредносне оријентације као и у свему, па и у поштовању смрти. Ругло од мртвачнице, поред депоније, годинама је изазивала гнушање грађана. Кад је направљена нова, из неког разлога није коришћена! О потреби градске капеле се одавно прича, али реализација није на видику.

Вујица Бојовић

вање и представљање, са здравницама за софром, такође су изгубили меру и смисао. Достојанство смрти није само у црквеном обреду, него и у достојном реду и мери.

Да није емотивних и обзирних разлога, мало ко би изабрао за вечни починак гробље у овом крају, било да је православац, било муслиман, али патријархалног и племенског човека инстинкт зове да буде сахрањен где и његови родитељи. Због оскудице простора у граду су све чешће гробнице, породичне костурнице.

Сахране су нам масовна малограђанска представа, јавна поза озбиљности и достојанства, устаљених израза саучешћа и „филозофирања“ о смрти. Присуствује се због реда и обичаја, дуга и обавезе. Обичај је важнији од хуманог

ком, овереном у суду, наложи шта да пише на посмртници („плакати“), како да му се обави сахрана и какво обележје постави на гробу. Благословени су они који умру у леп дан.

У моди је снимање сахране, као свадбе, рођендана и славе. Томе, као и стихији у гробљима, доприносе и гастарбајтери.

Говори над покојниковим ковчегом и гробом су такође део извиклог начина, клишеа. Покојнику се припишу особине и заслуге које им за живота никад нису ни помислили ни поменути. Тај *драги наш* или *наша драга* да васкрсну не би разумели да о њима говоре. Фразеологија величања и претеривања више изазива непријатност него пијетет, с поштовањем последње подсећање на покојникову личност и живот. Над одром истакнутог

Хуманост на делу

Хуманитарна организација „Стара Рашка“ са седиштем у Београду, коју осам година успешно води Воја Вучићевић, основана је да помогне да Рашка област остане и опстане као мултиетнички простор, да се у Рашкој области одржи постојећа демографска структура становништва, да се побољшају услови за живот и рад становништва Рашке области, да се оствари економски напредак и створе услови за квалитетан суживот, толеранцију и разумевање етничких групација и да Рашка област не доживи судбину Косова и Метохије.

Организација своје циљеве остварује економским мерама и хуманитарним активностима које се односе на: ревитализацију села, са улагањима за развој сточарства, воћарства, сеоског туризма и инфраструктуре, давањем подстицајних средстава за повратак млађих породица из града на село и повећање броја пољопривредних произвођача; планирање породице, са конкретним мерама борбе против беле куге, тако што финансијски помаже склапање бракава и рађање деце; откуп напуштених сеоских кућа и имања и у њих трајно насељавање избеглих, прогнаних и расељених породица са Косова и Метохије, из Хрватске и Босне и Херцеговине и давање хуманитарне и социјалне помоћи физичким лицима, а донација и спонзорства правним лицима из области здравства, просвете и културе, за привредне и спортске манифестације.

- Током прошле године у Рашкој области 50 младих брачних парова добило је финансијску помоћ, по 40.000 динара. Седамдесет родитеља је добило помоћ за треће, четврто и пето дете по 15.000, 20.000 и 25.000 динара. Подељено је десетак бескаматних кредита за развој сточарства, пчеларства и привредне делатности. У два наврата дата је хуманитарна помоћ

МИЛИОН ЕВРА УЛОЖЕНО У РАШКУ ОБЛАСТ

болницама у Прибоју, Пријеполу и Новој Вароши, где је значајну помоћ добила болница у Прибоју. За Божићне празнике 420 сиромашне деце из Новог Пазара добило је по 100 канадских долара. Средства је обезбедила Канадско-српска хуманитарна организација „Стара Рашка“ из Торонта, коју успешно води Драгана Вараклић (Дучић), рођена Пријеполка, каже Воја Вучићевић.

За Божићне празнике 2008. сиромашној деци у Сјеници и Рашкој подељено је 50.000 долара, а за Божић 2006. године 155.000 долара, који су подељени у општинама Пријеполу, Прибој и Нова Варош. За осам година у Рашку област уложено је преко милион евра, од тога у 2007. години око 200.000 евра.

-Када су у питању улагања Хуманитарне организације у Рашку област, знамо да то није спас за Рашку област, али јесте велика нада, јер коначно нашао се неко ко брине о Рашкој области а од ње ништа не тражи, ни гласове на изборима. Хуманитарна давања нису и не могу бити ничим условљена, каже

Вучићевић, али постоји приоритет при расподели, баш због великог броја заинтересованих за помоћ. У приоритету су сиромашни, људи са села и чланови Хуманитарне организације. Чланством у Организацији изражава се подршка Организацији, а уплатом чланарине ствара се фонд солидарности, у чијој расподели чланови имају приоритет. Свако може да постане члан Организације.

Чланство Организације је у сталном порасту. Данас Хуманитарна организација „Стара Рашка“ има око 2.000 чланова физичких лица и око 100 чланова правних лица. -Пројектовали смо да до десетогодишњице Организације (2009. година) у њеном чланству буде 5000 физичких лица и 500 правних лица, каже Вучићевић.

Број донатора сваке године расте, а расту и њихови износи донација. Донације се крећу од 10.000 до 1.500.000 динара појединачно. Неоправдано се страховало да ће нестанком друштвених предузећа, њиховом приватизацијом, бити мање донатора и донација. Број донатора и износ донација се сваке године удвостручује у односу на протеклу годину. За све што је Организација постигла заслуга припада донаторима.

До сада је помоћ Државе била симболична. Очекујемо да ће Држава ипак препознати значај Организације и да ће пружати потребну помоћ.

- Са оствареном сарадњом са дијаспором смо задовољни. Ширећи своје идеје по белом свету, истичући своје циљеве и задатке, дијаспора препознаје њихов значај. Организација је до сада основала филијале у Немачкој и Канади. Крајем 2007. године делегација Организације је путовала у Шведску, са намером да и тамо оснује

филијалу. На предлог епископа Епархије Британско-скандинавске г. Доситеја оснивање је одложено за пролеће, када ће бити основане филијале у Стокхолму и Лондону уз помоћ Српске православне цркве. Договорено је оснивање филијале у Чикагу, Бечу, Паризу..., истиче Вучићевић.

Организација има испоставе у свих шест општина Рашке области (Нови Пазар, Тутин, Сјеница, Пријеполје, Прибој и Нова Варош). Подружнице има у Краљеву и Чачку, а договорено је оснивање у Ужицу и Крагујевцу. Програм рада за 2008. годину донеће Управни одбор, који ће бити изабран на Скупштини 26. фебруара 2008. године. Програм у глобалу је детерминисан Статутом Хуманитарне организације „Стара Рашка“ и одлукама Управног одбора донетим у марту и новембру 2007. године, а оперативни ће у оквиру овог одредити Управни одбор. У доношењу планова за 2008. годину одлучујућу улогу ће имати Одлука УО из марта 2007. године – о снажнијем јачању Организације. По тој Одлуци морају се планирати и остварити активности које ће обезбедити да Организација до јубиларне десетогодишњице израсте у једну од највећих хуманитарних организација у Србији од Другог светског рата до данашњих дана, ако не по финансијској моћи оно по значају својих циљева и задатака.

У сваком случају у 2008. години очекујемо да удвостручимо улагања у Рашку област у односу на 2007. годину, каже Вучићевић и позива физичка и правна лица да се учлањују у Хуманитарну организацију „Стара Рашка“ и тиме стичу права на хуманитарну и социјалну помоћ. Више информација о активностима Хуманитарне организације „Стара Рашка“ на сајту www.stararaska.org.

Владимир Малешкић

ИСТРАЖИВАЊА

МИЛЕШЕВСКИ ЗАПИСИВАЧИ – СВЕДОЦИ ТРАЈАЊА „ВЕЛИКЕ ЛАВРЕ“

Вековно трајање милешевске лавре није присутно у документима у оној мери у којој би се то очекивало. У дугом временском распону посебно у периоду османске власти, документима се могу сматрати штурни подаци турске администрације, пописи и пореска давања, као и подаци из туђих архива. Документи српске православне цркве ако су и постојали трајно су нестајали у усудима прохујалих времена. О збивањима, животу у манастирима и најчешће о несрећама, пљачкањима и паљењима, остајали су скривени и штурни записи на маргинама и последњим странама рукописних књига. Исписивали су их монаси преписивачи, затим игумани и владике али и сви они који су желели да се трагедије народне не забораве. Уверени да „заборави несрећи догају бездан више“ знали су да је само оно што је написано извесно, и да ће се нешто, засигурно сачувати за поколења која долазе. А она ће о свима боље судити, учити и сазнавати о догађајима који су најчешће близу заорава.

Многа збивања скривена су од историје само зато што су скривени подаци, извори и писани трагови. Историја саздана од усмене приповести или епског предања опстајала је у епским временима која су одавно иза нас. Историја са озбиљношћу континуираног трајања намеће други приступ, други след истраживања. У недостатку докумената и архивске грађе трага се за мање поузданом из туђих архива. Јер, често су их писали они који су правду сејали огњем и мачем а посебно на просторима Балкана који је за њих одавно, био и остао, дивља раскрсница. Таква

документа са правом се критички разматрају и упоређују са неким евентуалним домаћим изворима ако их има.

У сазнавању и одгонетању милешевских тајни, из мање познатих епоха, остају ти чудесни записи и натписи из црквених књига, ти прашњави документи читани и никад довољни ишчитани. Писани у другом времену и другим поводомима ови архајски подаци морају се изнова и увек изнова, читати и одгонетати. Поводи писања и записивања били су сасвим ретко, срећнији след збивања, обнове и освећења. Чешће су то усуди и похаре које су се милешевском братству догађале и општи страх да би се несреће заборавиле као што се уосталом све заборавља.

Записи из милешевских књига расејани су, као што су и књиге из Милешеве расејане на све четири стране света. Тешко да је могуће набројати све оне европске и црквене библиотеке које су украшене милешевским рукописним и штампаним књигама. Има их у Прагу, Лондону, Санкт Петербургу, Москви, Венецији, Бечу, Хиландару, Бођанима, Светој Тројици код Пљеваља, Савини код Херцег Новог, Карловачкој митрополији, библиотеци САНУ, Музеју Српске православне цркве али и на другим местима. Најмање у самој Милешеви.

Један од најстаријих датиран је 1269. годину, из кога сазнајемо да је те године у храму Светога Спаса в жупи Черној стени у месту званом Милешева преписан Пролог у данима благоверног краља Уроша и брата му краља Владислава. Књига је исписана повеленијем игумана светог места Спиридона. Иначе ово је један од ретких запи-

са из мирног раздобља из кога се сазнају искључиво подаци о преписивању рукописа. Записивач помиње и брата благоверног краља Владислава који више од две деценије није на престолу, а по свему судећи, у време преписивања Пролога, није ни живео у Србији.

Записи из познијег доба посебно они из XIV и прве половине XV века, сачувани су малом броју и углавном се односе на преписивања рукописа и живот Милешева. Заправо у времену успона и ширења српске државе према Југу, Милешева у доброј мери остаје по

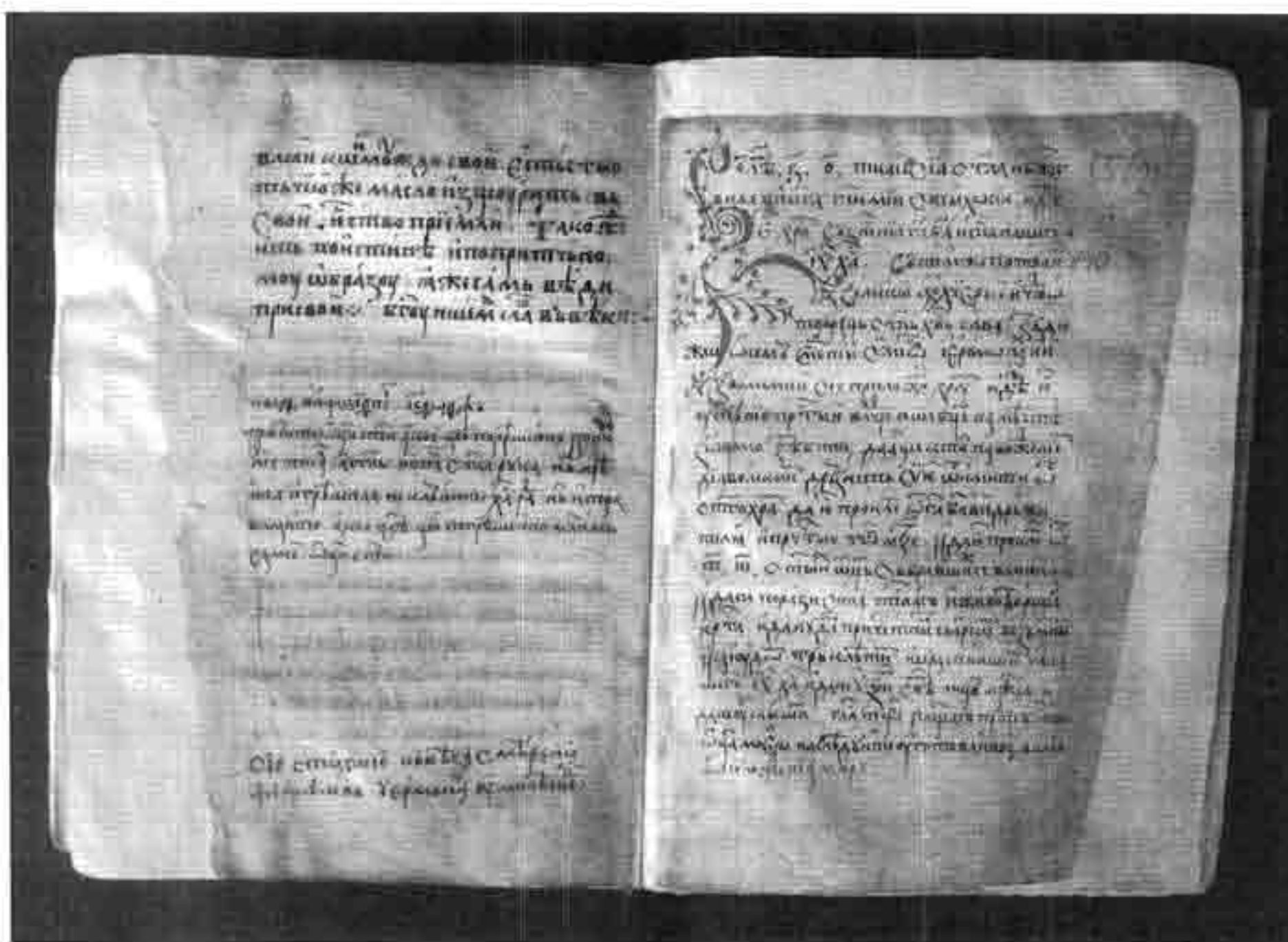
чему Милешева у том времену преузима водећу улогу у крилу српске цркве а постаје и седиште босанских митрополита. Она је манастир Светог Саве, у коме су почивале његове мошти у припрати милешевског храма. Славу Милешева пронеће овај светитељ коме су на поклоњење долазили путници и намерници, амбасадори и дипломате, хроничари и пустолови. Сви они, којима је било стало до личног угледа и части свраћали су у Милешеву да се поклонне и даривају светитеља. Многи од њих, о посетама Милешеви оставили су

ма, природне недаће, уморства и болести, похаре и паљевине. Тако се зна да је 18. маја 1508. године монах Владислав преписао Житије Светог Саве у тешким временима, „за време законопресјуйноџ, Свейој Тројици хулноџ, хришћанима несносноџ и злочасјивоџ ијурскоџ цара Бајазитџа.“ Он даље истиче да је у том времену на пећком престолу био патријарх Јован а у Милешеви био је игуман јеромонах, кир Гаврило.

Један од најлепших поговора српској штампаној књизи налази се у штампаној Литургији, написан је руком старца Божидара Горжанина, милешевског монаха и посвећен је Ђуру Љубавићу који се, заједно са братом Теодором у потрази за штампарским знањем „отискују у туђе стране талијанске“. На последњој страни доштапане књиге, налази се изванредан текст, права реткост у старој српској књижевности, који претставља и својеврсну исповест, бољешћу измученог Ђура Љубавића.

У књигама се записују и поклони као што је позната чаша коју је Милешеви даровао руски суверен цар Иван Грозни. Можда је овај драгоцен предмет и сачуван захваљујући натпису који се на њој налази и било га у таквим околностима тешко отуђити.

Ипак најтрагичнији запис с краја XVI века, са рукописних књига био је, без сумње, онај из 1595. године, када је по наређењу Синан паше тело Светог Саве спаљено на Врачару у Београду. О овом догађају има много података и извора. Ипак вреди подсетити на писање опата са Мљета, Мавра Орбинија аутора чувеног Краљевства Словена. За његову књигу штампану 1601. године у Пезару, добри познаоци још увек тврде да претставља књигу писану са коректним изворима. Он каже: „Раско је у калуђерсјиву назван Сава а Срби ља смајрају свецем. Његове косји недавно су јавно сјаљене љо наређењу зликовца Синан љаше“. Међутим, о спаљивању моштију Све-

Синаксари Триода, рукопис манастир Савина (запис Теофила Милешевца)

страни. По свему изгледа, да се у Милешеви није ништа значајно догађало. Или су можда тријумфалне вести о успесима српске војске на јужним територијама, надилазиле скромне податке о духовној и културној делатности Милешевског братства.

У познијем времену распада српске средњовековне државе и епохи обласних господара Србије и Босне, Милешева је у центру збивања. Губитак власти жупана Николе Алтомановића, његови наследници и крунисање Твртка I. Котроманића, као и време Косача, нису, или су у малој мери обележени записима на страницама рукописних књига. Међутим, у много

писане податке као својеврсно сведочанства времена. Па и знатно касније, после спаљивања моштију Светог Саве 1595. године, Милешева је манастир Светог Саве, првог српског архиепископа. Култ Светог Саве готово никада није био на силазној путањи. Чак и када је Милешева била у рушевинама она је остајала светилиште ове најзнаменитије личности српске историје. Она је и тада посећивана и даривана.

Највећи број записа и натписа са милешевских књига јесте из XVI и XVII века. Записивачи бележе готово све. Преписивање и штампање књига, замене и поклањање рукописа другим братстви-

тог Саве пише и дубровачки песник Антун Сасин али тачне податке даје и фратар Иван Томко Мрнавић у књизи Живот Светог Саве.

Хроничари епохе, монаси и калуђери, са маргина рукописних књига о овом догађају оставили су на више места кратке али језгровите записе; „*Да се зна кад зжегоше Турци свейиџеља Саву архиеџискоја срџске и џриморские земли в Белџраде. Начелни везир Синан џаша, иже беше џред војскоју*”. Запис из књиге манастира Крушедола писан 1605. године, даје сличне податке; „*И в џа времена свейгого Саву изжегоше џроклейџи Синан џаша у Беоџраду, и мноџо калуђером нужда беше и црквам зайуџеније*”.

Анонимни монах из Милешеве оставио је на штампаној библији из манастира Сретења (Рудничког), запис из 1623. године, о великој несрећи која је тог лета задесила братство. Он каже да је надошла река Косатица, „*велми силна и сџрашна*” и однела игуменарију, болницу и пет двокровних келија. Он уз ову несрећу додаје да су тих година имали велике беде од Агарјана „*уви џреха ради наших*”. Да су милешевски монаси били упознати са приликама које су владале у окружењу али и шире, сведочи један други записивач који на крају дугог текста каже, да га је писао многогрешни Захарије, и моли да му се опрости за грешке у писању. Он бележи да је Пентикостар, на коме је оставио ове податке преписан у Милешеву у време патријарха Пајсија и митрополита „петровског и полхерцеговског” кир Лонгина. Игуман у Милешеву био је Теодосије, саборни духовник Исаија, епископ Саватије и иконом Мелентије. Затим, овај монах обавештава о збивањима у османској престоници о дворским заверама и метежима. Он пише да сада у Константиновом граду влада Мустафа брат Ахмеда, који је подигао цамију сличну Аја Софији. Али и Му-

стафа није дуго владао јер су га његове велможе збациле а на престо довеле Османа, који је поражен у рату са Пољацима доживео сличну судбину. Из тамнице је враћен Мустафа, а Милешева је тих година потпала под управу царског бостана и много страдала у метежима. На крају, изванредно обавештени милешевски калуђер каже, да је у српским земљама владала велика глад, посебно у Приморју, али још веће зло чума која опустило многе домове. „...Того ради колџвах се и метџх оумом такоже дрџво вџ лџск џ дрџа”. „*Тоџа ради сам дрџџао и био ван себе џојуџ дрвџа на ливади коџа џовија вџџар.*”

Драгоцени подаци које је у рукопису оставио монах Захарије могу се сматрати историјски веома поузданим и тачним Они су на извештан начин и пресек стања епохе у којој је живео.

Највише помена у записима и натписима са рукописних књига, повеља и докумената, остало је од милешевског игумана Василија. Тако је његово име записано на даровној повељи влашког војводе Матеја Басарабе из 1633 године, када је милешевском манастиру поклоњено 10.000. аспри. Изгледа да је игуман Василије био покретачка снага у обнови старог светилишта у тешким околностима у којима је живео православни народ Старе Рашке и Херцеговине. Велики број преписаних књига сведочи о оживљавању милешевског скрипторијума у првој половини XVII века. Међутим, о несрећама у манастиру Светог Саве, које су најчешће стизале од локалних турских власти, упућују и други преписивачи. Ти чудесни и једини сведоци епохе, на маргинама рукописних књига бележе све оно што је било од значаја за судбину манастира. Да се запише и сачува од заборава. Тако се зна да је око 1630. године Херцеговачким санцаком владао извесни Пири-бег Сомборац, који је тешко пљачкао многе

манастире у Херцеговини али је највише узео од Милешеве.

Са страница Октоиха Осмогласника преписаног 1639. године, сазнајемо да је књига писана по заповједи игумана Василија и манастирске братије, у време када је на херцеговачком престолу био митрополит, Лонгин. Књигу је откупио ценом сребра ... 1200 јеромонах Макарије, пореклом Јаросав. Даље, преписивач истиче невоље у којима се нашло братство Милешеве: „*Тада смо џрџјели немашџину и велико џоњење, а јеромонах Гаврило џрџио је мученички вџенац, мјесеца окџобра 9 дан на свейгоџа аџосџола Јакова Алфејева. Мноџо мучење џаде од џроклейџоџ Нух-џаше. Тада он исџјера босџанџије из манасџира и нисмо имали коме да џлачемо. Уџуџио сам се у џресџоницу али цар је био у Баџгаду, и нисмо имали коме да џлачемо...*” Ова књига састави се и написа заповјешћу оца игумана Василија, духовника кир Теодосија и епископа Ананија, да служи светом манастиру Милешеву.

Догађаји о којима пише милешевски преписивач имају драмски карактер. Како је ранијом одлуком Милешева припадала царском бостану, вероватно су локални моћници одлучили другачије и пљачком отимали манастирска имања, или изнуђивали новац. Тада је игуман Василије кренуо на дуг пут у Константинов град (Истанбул) да тражи правду, али је султан био у Багдаду, када је Багдад (Вавилон) и освојен. Дакле, пут је био узалудан и манастирском братству нико није могао помоћи. И нисмо имали код кога да плачемо, у очају кажу милешевски калуђери.

Страдање Милешеве од стране локалних турских власти све је учесталије и тешко да су богати поклони руских суверена и влашких војвода могли надокнадити опљачкано. У једној молби из 1659. године, Милешевци истичу да је њихов манастир тешко пострадао претходне године, јер их је похарао Сејди Ахмед паша босан-

ски намесник. Он је то учинио само зато што се „*йорег Саве чудотворца*“ крсте Турци. Због тога је затворио осам калуђера, два је мучио до смрти, а за откуп шесторице манастир је морао платити 4000 талира. Како монаси нису имали тај новац они су га позајмили, а у залог су дали земљу манастирску, подвор, њиве, пашњаке са воћем и црквом посвећеном Св. Николи Чудотворцу, коју је подигао Свети Сава.

След збивања није се значајније мењао. Записи са рукописних и штампаних књига више су вапаји несрећних монаха него што су то сажете вести о догађањима у старом манастиру и његовој околини. Записи са рукописне књиге из 1676. године сачуване у Милешевци говоре о рату између Турака и Пољака, али и о „*раскојаванју церковних украшенија*.“ Те године, пише записивач, изађе Терзи-Махмуд паша на Херцеговину, протера кочије мимо Милешеве и на њима своје трокајне жене. Повеља од влашког војводе Шербана Басарабе коју су монаси добили 1680. године, само је умањила тешко стање у коме се манастир налазио. А неколико месеци пре трагедије из 1688. године, Милешевци су примљени у последњу аудијенцију код руског цара. Остало је записано да су монаси из Србије царској породици поклонили две иконе. А само годину дана пре последње посете, добијена је дозвола да Милешевци могу долазити сваке четврте године у Москву по милостињу. Ову прилику они више никада неће користити.

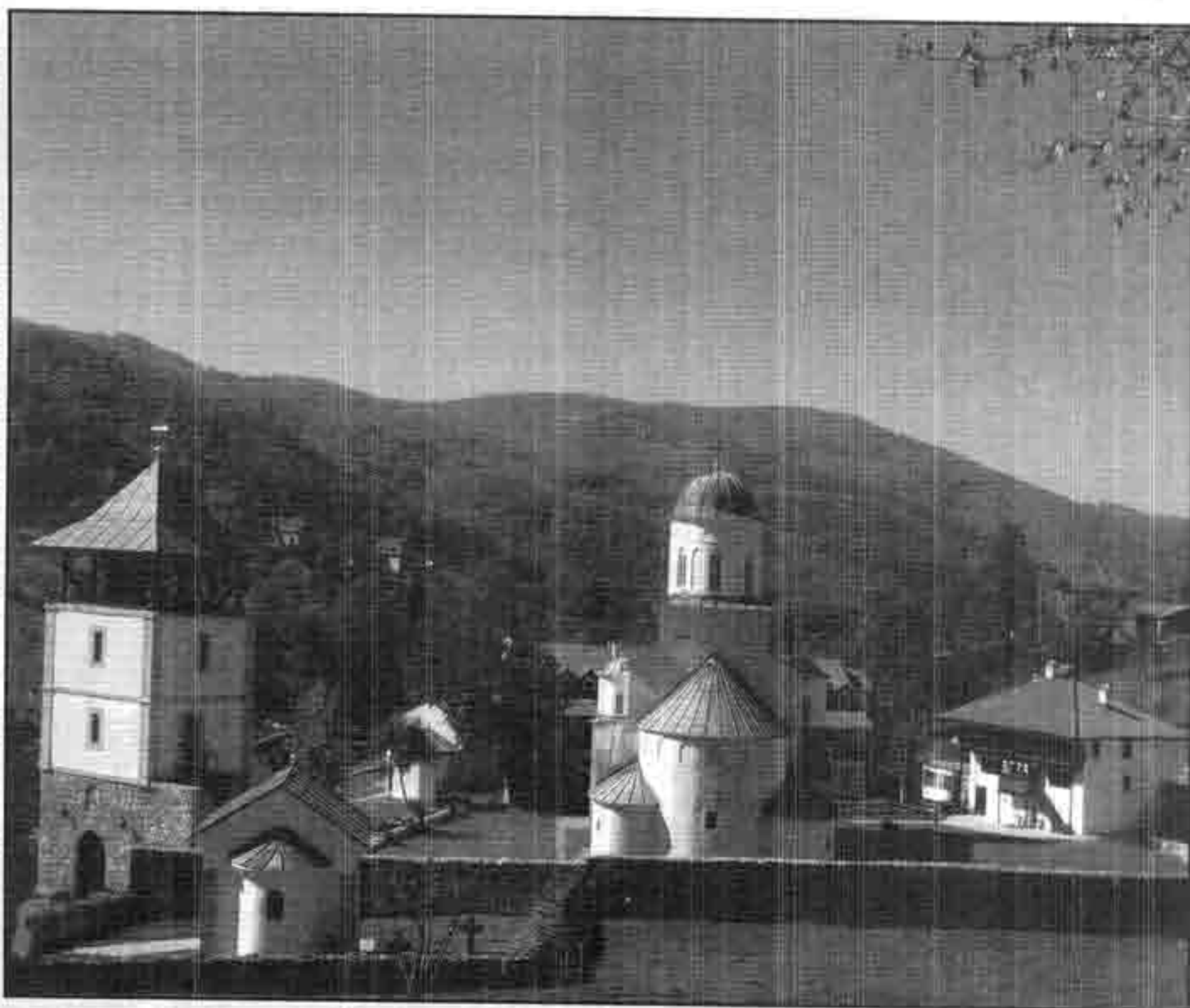
У последњој деценији XVII стање у манастиру све је драматичније. Књиге се постепено раздају, неки суседни манастири врше позајмице рукописних књига, а неке откупљују. Сачувани записи са предмета из милешевске ризнице упућују да се братство одлучило на склањање или распродају неких драгоцености. У непрекидном страху од пљачки и паљења, братству остаје мало избора и све мање

времена. При томе, они под притиском често доносе и неочекиване одлуке. О најтежим и далекосежним, упућено је веома мало људи, а неки од њих, тајне су са собом носили у гроб.

Из једног од последњих записа милешевских монаха пре трагедије 1688. године, сазнаје се, да је у манастиру игуман Аксентије јеромонах а да је еклисијарх Теодосије Кареш. Већ из следећег записа, а о томе се знало врло брзо после несреће, каже се, да се света црква

да је он из Милешеве пребегао на север али и да калуђери заједно са њим пренели и „*йрочими сиварми*“.

Несрећа која се догодила 1688. године имала је најтеже последице по судбину милешевске лавре у њеној дугој историји. Избегли монаси стигли су до Сент-Андреје, Пакре, Гомионице, Лепавине, али и у неке фрушкогорске манастире. Милешева је опљачкана, спаљена и запустела, и по свему судећи, остаће без монаха неколико следе-

Манастир Милешева, октобар 2007.

Милешева разори, и Ђурђеви Ступови и Сопоћани и света лавра Студеница. Многи су хришћани изгинули а свете мошти разнете и разорене: „...вста език на език, врат врата давлаше и мвчаш... И те године приміше Немци Белиградъ“.

Већ следећи запис из 1699. године, потписан је од Силвестера Милешевца, који каже да „*оїрави ово евангелије*“ у Сент Андреји више Будима, али, да је 65 година проживео у Милешевци а само 10. година у Сент – Андреји. Сличне судбине је и игуман Кирил Милешевца, који је заједно са братијом обнављао манастир Бојани где је и сахрањен. Са пијететом се сећао

њих деценија. Они који су босанским друмом пролазили у последњим годинама XVII века и првим деценијама XVIII века, затицали су „*йусїош йрошлога райа*.“ Разуме се, то се односило на турске одмазде и рушења која су била масовних размера. У Полимљу и Старом Влаху срушене су и спаљене готово све хришћанске богомоље од „*Сарајева до Новоџ Пазара*.“ Таквог рушења како пише анонимни записивач никада није било „*ни за време царева Мураїа и Бајазїїа и зверообразноџ Селима*.“

Може се рећи да је својеврсни сведок пљачкања лавре Милешеве

БОГОМОЉА И САБОРИШТЕ

био дубровчанин Никола Бошковић отац познатијег Руђера Бошковића. Он је неколико деценија касније писао мемоаре присећајући се путовања по рашкој земљи и босанским друмом у последњој деценији XVII века. За Милешеву је написао: „*нарочитио је Милешеву њосѣрадало, црква је са манастиром од Турака разорена и сѣљена 1688 и они дигоше велико благо с много златѣ сребра, разне црквене уѣвари и краљевску круну коју сам ја својом главом видео*”. Осим круне (*Corona reale*) за коју каже да је својом главом видео, Бошковић је од милешевског блага видео и једну кутију са честицама часног крста коју ће откупити и поклонити Исусовачој цркви у Дубровнику. Он је очигледно заиста видео део опљачканог блага као и једну кутију са руком Светог Саве за кога је рекао да он није светац. Он је изгледа изгубио поменути кутију са делом шаке Светог Саве која ће се тек касније открити и вратити у Милешеву.

Трајање Милешеве у каснијем времену било је пуко преживљавање. Манастир је рушен више пута и у XVIII веку што је поуздан знак да су се на згаришта враћали монаси или су у сеобама долазили други. Манастир је спаљен 1782. године и остаће пуст готово једно столеће. Записивач о коме ништа не знамо кратко бележи, да „*Хасан Клубуровић сажесе храм Милешеву дни 3. јуна 1743.*”

Вековно трајање милешевске лавре била је духовна карика која је обједињавала и повезивала све православне манастире у овим крајевима. Збивања у крилу српске цркве, нису имала карактер појединачних догађаја било да су у питању времена градњи и обнова или страдања, сеоба и патњи. Култ Милешеве који је надвисио епоху, распростирао се и зрачио на друге православне центре који су у другом времену преузимали ону улогу коју је некад Велика лавра.

Драгиша Милосављевић

Епоху монументалних владарских и властеоских задужбина из времена процвата српске средњовековне државе, током дугих векова турске окупације балканских предела, смениле су скромне народне цркве грађене великим напором, непресушном жељом и оскудним средствима. За дозволе од турских власти да се сагради храм било је потребно доказати постојање култног места са остацима некадашње богомоље и велика новчана средства, најпре за дозволу а потом и градњу храма. Повременим склапањем мира између зарађене турске и аустријске војске, изнуђени фермани давали су повластице српском народу и омогућавали, на извесно време, економски, друштвени напредак и обнову светиња. Периоди ратова и израженог отпора поробљеног становништва, буне и устанци, за цркве и манастире доносили су страдања, рушења, паљења али и обнову, дизање из пепела старих храмова, понекад и изградњу нових.

Почетком XIX века, током Првог српског устанка, страдао је велики број православних храмова широм побуњене Србије. Старовлашка област била је поприште жестоких борби са Турцима, посебно у периоду од 1806. до 1809. године. Због свог веома значајног географског положаја Стара Рашка је у том времену решавала судбинска питања народа у Србији али и многих црногорских и херцеговачких племена удружених у тежњи за коначним сједињењем у држави ослобођеној сталних, сукобљених притисака и окупације од стране турске и аустријске царевине.

Тако је, у предању устаничких битака, на ослобођеној територији, 1808. године саграђена и скромна црква у селу Радијевићима, на

обронцима планине Златара. Својим изгледом, пре профаним него сакралним, више од других богомоља, сведочи о временима изузетно тешким за опстанак и право на исповедање вере предака.

Невелика црква саграђена је угледањем на сеоску кућу, традиционалну динарску брвнару, вековима присутну на просторима простране регије по којој носи име. Било је важно да спољним изгледом прикрије свој унутарњи садржај. Правоугаоне основе, скромна грађевина постављена је дужом страницом управно на падину брега, онако како су народни неимари постављали куће. Један део храма, обликован боровим брвницама, подигнут је над подрумом масивних камених зидова, док је други продужен зиданом конхом олтарске апсиде и укопан у терен. Брвнара у којој се налази наос квадратне је основе, одељена иконостасом од простора олтара, знатно ужег од ширине брода.

За разлику од традиционалне динарске куће оријентисане тако да су њени улази смештени на источној страни као велика, главна врата и западној, као мала и споредна, црква у Радијевићима заснована је од темеља у намери да служи сакралним потребама. Подужном осом она је, међутим, оријентисана у правцу исток - запад, са олтаром на источној страни, што приличи православном храму. Како се на прилазу са запада налази подрум, а црква брвнара на спрату изнад њега, у храм се улази бочно са терена на јужној страни наспрам које, на северу постоје и друга врата. Грађевина је надвишена двоводним кровом који је на источној страни лучно обликован целом ширином храма. Кров на западној страни такође је незнатно извијен тек да одступи од профана

ног предлошка, а да се то не запази.

Саграђена у потаји, да је Турци не примете, да је не пронађу, у унутрашњости прилагођена је својој намени богомоље и саборишта околног православног живља. У дашчаном поду наоса постоји отвор и стрме степеннице као веза са подрумом који је дрвеном преградом подељен на две просторије. На западној страни налази се улаз у прву, мању одају која има и две дубоке нише у зиду. Из ње се потом, кроз врата на средини преграде пролази у другу, већу просторију која је укопана у земљу. Концепција простора указује на изражену потребу да се храм за који Турци нису дали сагласност и дозволу да се сагради, прикрије, а његове драгоцености обезбеде пред различитим опасностима.

Забележено је у летопису и народном памћењу да је цркву саградио свештеник Василије Пурић, Херцеговац досељен у Србију почетком XIX века. Искористивши кратак период слободе коју су устаници донели областима Старог Влаха, причом да гради себи кућу, сачуваном у народном предању, подигао је храм и, својом мудрошћу, обезбедио његово трајање.

У такву, спољним изгледом прикривену богомољу, донете су, склоњене и сачуване иконе старовлашког сликара Андрије Раичевића. Пореклом из села Црквени Тоци код Пријепоља, овај даровити уметник, творац икона и фресака, илуминатор рукописних књига, остварио је средином XVII века велики број изузетних дела инспирисаних византијском традицијом и посебно утицајима италокритских сликара којима се дивио и које је успешно следио. У времену обележеном великим активности-

ма на обнови храмова које је предузимао митрополит рашки и последњи пећки патријарх Гаврило, Раичевић је својим делима обогатио многе старовлашке храмове. О томе се данас мање зна и више на-

Богородица са Христом,
црква брвнара у Радијевићима
код Нове Вароши

слућује и аналогним студијама доказује. Изузетна иконописна остварења скривена у скромној богомољи у Радијевићима, иконе *Христоса Пантократора*, *Богородице са дејтејом*, *Светиоџ Георгија који убија аждају*, *свјетих ајосилова Петра и Павла*, *арханђела Михаила* веома су блиске икони истих димензија и времена настанка, са представом *свјетоџ Димитрија на коњу* из цркве у Бистрици на Лиму. Све указује на њихову припадност јединственој целини иконостаса неке од цркава Старе Рашке, Херцеговине или Црне Горе, пространих области у којима је Андрија Раичевић радио.

У цркви у Радијевићима чува се и један дискос из манастира Све-

тих арханђела на Тари, искуцан 1673/74. године на коме се налазе имена наручилаца међу којима се први помиње „кир Андрија изуграф”. То је свакако определило истраживаче да иконе из цркве у Радијевићима и ону из храма у Бистрици доведу у везу са некадашњим иконостасом ове манастирске цркве. Дискос је могао бити узет из храма када он више није служио. Тада су и иконе свакако биле угрожене, па су и оне спашаване преношењем на друго, сигурније место. Становници из предела око река Таре и Мораче, у немирним годинама током Првог српског устанка, напуштајући своја огњишта и спашавајући светиње које су се могле понети, стизали су до Старе Рашке у потрази за безбеднијим стаништима.

У том таласу сеоба нашао се и свештеник Василије, Херцеговац који је Радијевиће одабрао за седиште своје нове парохије. Мудро осмишљену цркву градио је налик сеоској породичној кући јер је за такав неуобичајен подухват свакако имао јаке разлоге. Може се помишљати, уз

прикупљање ближних доказа, да је храм Свете Тројице у Радијевићима и саграђен да се у њему сакрију и сачувају драгоцене иконе Андрије Раичевића јер су у свом матичном храму биле угрожене, а постојала је свест о њиховој вредности.

Последње две стотине година скромна црква необичне архитектуре и изузетна, зрела остварења плодног и даровитог сликара исписују своју заједничку историју у којој су похрањени поуздани подаци и историјске истине. Као споменик културе под заштитом државе, ризница уметности и тајни, златарска богомоља казује причу о страдању, лутању, скривању и трајању.

Зорица Злајић Ивковић